

СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Я.В. Луценко, М.О. Кримова

Резюме. У даному дослідженні розроблена методика оцінки соціального потенціалу регіонів, проведено комплексний аналіз та визначені ключові проблеми, що стримують розвиток соціального потенціалу. У зв'язку з цим розроблено напрями державної політики щодо подолання існуючих кризових явищ в цій сфері в залежності від рівня розвиненості окремих груп регіонів.

Ключові слова: соціальний потенціал, фактори, методика, оцінка.

Вступ. Покращення рівня якості життя населення України потребує інтенсивного розвитку економіки, зокрема її соціально-економічних показників, на основі розвитку соціального потенціалу країни в цілому та окремих її регіонів. Соціально-економічний розвиток та прогрес має базуватися на розвитку та ефективному використанні соціальних можливостей населення, як найважливішого ресурсу.

Багато досліджень провідних учених присвячено різним аспектам соціального потенціалу, а саме: соціальний потенціал регіонів як фактор розвитку окремих територій вивчали В.В. Бризгалов, А.А. Дрегало, В.І. Крикуненко, В.У. Ул'яновський, Т.П. Шехіна; аналіз соціального потенціалу методом рейтингової оцінки вивчала Т.В. Зайцева, соціальний потенціал на психологічному рівні, зазначаючи психологічні резерви окремої особистості розглядали Л.С. Виготський, М.А. Нугаєв та Р.М. Нугаєв [1, с. 2]. Однак досі залишається не достатньо дослідженою проблема порівняльної оцінки соціального потенціалу країни та окремих регіонів, що й обумовлює актуальність зазначеної тематики.

Мета наукової роботи – розробка методики та дослідження на її основі стану соціального потенціалу регіонів України та визначення існуючих проблем його розвитку та можливих напрямів державної політики у цій сфері.

Основний розділ. Соціальний потенціал – це сукупність факторів та елементів, які визначають соціальну активність населення регіону та забезпечують можливість досягнення населенням найбільших соціальних результатів у трудовій, соціально-політичній та інших сферах.

Для оцінки стану розвитку соціального потенціалу використовувалися показники кількісної оцінки, що включають офіційні статистичні данні, та суб'єктивні оцінки, які визначаються на підставі суб'єктивної оцінки респондентів через соціологічні дослідження.

Вивчення розвитку соціального потенціалу поділяється на певні послідовні етапи:

I етап: оцінка стану розвитку соціального потенціалу якісними та кількісними показниками. Для більш детального аналізу соціального потенціалу проводилася інтегральна оцінка показників його формування. Особливості формування соціального потенціалу визначаються головними складовими розвитку відповідних показників за факторами впливу: економічними, демографічними, освітніми, екологічними факторами та факторами рівня добробуту та соціальної підтримки.

Побудова інтегрального показника ґрунтується на методиці нормованої багатомірної середньозваженої. Показники поділені на стимулятори, тобто ріст яких сприяє підвищенню рівня соціального розвитку, та дестимулятори, тобто ті, чий позитивний приріст негативно впливає на соціальний стан та розвиток [2, с. 197].

Для підрахунку інтегрального показника факторів-стимуляторів використовувалась формула (1):

$$L_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{i\max}} \quad (1) \quad [3, \text{с. 156}]$$

де x_{ij} - значення і-го показника в j-му регіоні, x_{imax} - максимальне значення і-го індикатора в сукупності, яка аналізується.

Інтегральний показник факторів-дестимуляторів розраховувався за формулою (2):

$$L_{ij} = \frac{x_{imin}}{x_{ij}} \quad (2) \quad [3, \text{с. 156}]$$

де x_{imin} - мінімальне значення і-го індикатора в сукупності, яка аналізується.

Схема групування показників оцінки соціального потенціалу за факторами впливу представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники оцінки соціального потенціалу за факторами впливу

Групи факторів впливу	Показники формування соціального потенціалу
Економічні	ВРП на душу населення; Розмір середньої заробітної плати; Відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму; Індекс реальної заробітної плати.
Демографічні	Коефіцієнти природного та механічного приросту; Середній розмір домогосподарств; Захворюваність населення; Медіанний та середній вік населення; Коефіцієнт смертності немовлят; Навантаження пенсіонерів на працездатне населення; Оцінка населенням рівня здоров'я; Народжуваність у матерів, молодших за 20 років; Кількість розлучень на 100 браків.
Освітні	Рівень освіченості населення; Кількість кандидатів та докторів наук у структурі зайнятого населення; Чисельність підприємств, що впроваджують інновації на виробництві; Частка читачів бібліотек у середньорічній чисельності населення; Кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на одного вчителя; Кількість осіб, що займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи в розрахунку на 1000 населення; Питома вага осіб, що відвідували кінотеатри, театри в середньорічній чисельності населення.
Трудові	Рівень безробіття; Часта інвалідів у чисельності працездатного населення; Частка пенсіонерів, зайнятих в економіці; Надання грошової допомоги громадянам, що знаходяться у скрутних життєвих умовах; Продуктивність праці; Рівень травматизму на виробництві; Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства; Кількість найманих працівників у віці 15-34 років.
Рівень добробуту та соціальна підтримка	Витрати на комунальні послуги та харчування; Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня доходів; Індекс споживчих цін; Частка населення із середньодушовими загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; Не грошові доходи домогосподарств; Рівень забезпеченості населення житлом; Кількість зареєстрованих злочинів (випадків на 1000 населення).
Екологічні	Викиди до атмосфери стаціонарними джерелами забруднення; Викиди забруднюючих речовин та діоксину вуглецю.

II етап: розподіл регіонів за станом комплексних показників. На цьому етапі відбувається групування регіонів за кожною групою виділених факторів. На основі

метода групування з рівномірними інтервалами сформовано чотири групи залежно від рівня розвитку: високий рівень розвитку, середній рівень розвитку, нище за середній та низький рівень розвитку.

III етап: аналіз проблемних напрямів в системі розвитку соціального потенціалу регіону. На цьому етапі у групі регіонів з низьким рівнем розвитку соціального потенціалу проводиться аналіз причин зниження комплексного показника через негативні тенденції та закономірності. У регіонах із середнім та нище середнього рівнями розвитку досліджуються «вризливі» сторони, а у регіонах із високим рівнем розвитку виокремлюються фактори та соціально-економічні показники, які б стабілізували значення сукупного інтегрального показника.

Аналіз стану регіонів за групами показників дозволив визначити такі тенденції. За показниками економічних факторів визначено, що найвищий рівень розвитку у цій сфері мають лише два регіони: м. Київ (група з високим рівнем) та Донецька область (група з середнім рівнем). Цих позицій було досягнуто за рахунок високого ВРП на душу населення, найвищих в Україні розмірів середньої заробітної плати та найвищих показників значення відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму.

Найгірший рівень значення економічного показника мають Полтавська, Запорізька, Луганська, Київська та Дніпропетровська області (група з середнім рівнем) та Харківська, Одеська, Миколаївська, м. Севастополь, АР Крим, Львівська, Івано-Франківська, Сумська, Черкаська, Рівненська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Житомирська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька, Чернігівська, Тернопільська та Херсонська області (група з низьким рівнем). Для цих регіонів характерним є низький рівень ВРП на душу населення (від 6 452 до 50 523 млн. грн.), найнижче співвідношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму [4].

Аналіз показників демографічного розвитку показав їх негативний стан у всіх регіонах країни. Найкритичнішими показниками є високий негативний природний приріст (характерен для Чернігівської (-9,2‰), Луганської (-7,9‰), Сумської (7,2‰) областей), маленька або взагалі відсутня частка домогосподарств, що мають 3 або більше дітей (Луганська область), високий рівень захворюваності населення (Івано-Франківська, Дніпропетровська, Львівська області), високий рівень дитячої смертності (у Донецькій – 12‰, Закарпатській – 10,9‰, Кіровоградській – 10,6‰, Івано-Франківській – 10,4‰ та Запорізькій – 10,1‰ областях), високе навантаження пенсіонерів на працездатне населення (Чернігівська, Луганська, Черкаська, Хмельницька, Житомирська області), коефіцієнт народжуваності у матерів, молодших за 20 років (Закарпатська – 12,5%, Кіровоградська – 10,9%, Херсонська – 10,1% області) та високий коефіцієнт розлучень (у Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській областях) [4].

Найбільш позитивним демографічний стан є у м. Києві, Закарпатській та Рівненській областях (групи з високим рівнем), що мають позитивний природний приріст (відповідно 1,8‰, 3,1‰, 3‰), а також мають максимальні показники оцінки задоволеності населення рівнем здоров'я (відповідно 89,4%, 88,3%, 92,6%) [4]. До групи з середнім значення показника належать Волинська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська, Київська, АР Крим та Одеська області, у яких мінімальні показники захворюваності населення, відносно середній рівень смертності немовлят на навантаження пенсіонерів на працездатне населення.

Освітній рівень соціального потенціалу регіонів України показує високі показники рівня освіченості населення, частки підприємств, що впроваджують інновації на виробництві, високу кількість учнів загальноосвітніх закладів у розрахунку на одного вчителя та велику кількість викладачів, що мають науковий ступінь у розрахунку на 10 000 студентів. Найбільшими їх значення є в м. Києві (група з високим

рівнем) та у Харківській, Одеській областях та у м. Севастополь (група з середнім рівнем) [4].

Найкритичнішими є показники грамотності населення (у Закарпатській – 57,3%, Херсонській – 52,2%, Рівненській – 56,7% областях), кількості кандидатів та докторів наук серед викладачів (Волинська – 0,005%, Кіровоградська – 0,006%, Рівненська – 0,004%, Тернопільська – 0,005% області), рівень фізичної активності населення (Чернігівська, Кіровоградська, Тернопільська, Житомирська області) та частка осіб, що відвідують театри та кінотеатри (Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська області) [4].

Стосовно розвитку соціального потенціалу за трудовими факторами, лідерами є м. Київ, Одеська та Чернівецька області (високі значення показника), що пояснюється невеликим рівнем травматизму на виробництві та найменшими рівнями навантаження на працюючого члена сім'ї. Найнижчими в цих регіонах є рівень безробіття (відповідно 5,6% та 6%), у м. Києві найвищий показник кількості найманих працівників у віці 15-34 років (36,4%) [4].

Аутсайдерами в сфері трудового розвитку є Сумська, Київська, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Харківська, Запорізька, Кіровоградська, Херсонська, Рівненська, Полтавська, Черкаська та Луганська області (рівень нижчий за середній) та Донецька, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська та Вінницька області (групи з низьким рівнем), для яких характерно критичне значення показників травматизму на виробництві, рівня надання соціального захисту, високий рівень безробіття (10,4% у Чернігівській області), найбільша частка інвалідів серед працездатного населення (14,4% у Хмельницькій області), велика частка зайнятих пенсіонерів (Житомирська, Чернігівська, Вінницька області) та високий коефіцієнт навантаження на працюючого члена сім'ї [4].

Дослідження групи факторів рівня добробуту населення дозволило визначити такі ключові проблеми в цій сфері, як:

–незадовільна самооцінка стану доходів населення (характерно для Сумської – 75,2%, Закарпатської – 67,8% та Херсонської – 64,7% областей) [4];

–низький рівень забезпеченості населення житлом (АР Крим – 20% та Волинська область – 20,7%) [4];

–велика кількість домогосподарств, що не мали можливості отримати соціальну допомогу у разі необхідності(у Закарпатській – 87,2% населення, Чернігівській – 48,4% та Миколаївській – 40,7% областях);

–високий рівень злочинності (характерен для Запорізької – 16 випадків на 1000 населення, Дніпропетровської – 15 випадків, Донецької – 14 випадків та Луганської – 14 випадків областей) [4];

–високий рівень витрат на харчування та комунальні послуги (характерен для Одеської та Донецької областей та АР Крим) [4];

Найбільш соціально захищеним відчуває себе населення м. Севастополь, Київської та Чернівецької області (група з високим рівнем показника) та Житомирської, Волинської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей (групи з середнім значенням показника).

Оцінка рівня екологічної забрудненості підкреслюється розмежованістю країни за промисловим напрямом розвитку регіонів. Так найвищі показники екологічної забрудненості характерні для східних та центральних регіонів, таких як Кіровоградська область, АР Крим (групи з нижчим за середній рівень) та Миколаївська, Сумська, Черкаська, Вінницька, Полтавська, Харківська, Київська, Запорізька, Луганська, Дніпропетровська та Донецька області (група з низьким значенням показника).

Найнижчі показники забрудненості спостерігаються у західних регіонах та у містах державного значення: м. Севастополь, м. Київ, Чернівецька область (група с

високим значенням показника), а також Херсонська та Волинська області (група з середнім значенням) [4].

Загалом зведена оцінка стану соціального потенціалу регіонів країни показує, що більшість з них відноситься до груп з низьким розвитком (Вінницька (27), Донецька (26), Кіровоградська (25), Луганська (24), Житомирська (23), АР Крим (22), Запорізька (21), Херсонська (20), Дніпропетровська (19), Сумська (18), Львівська (17), Полтавська (16), Миколаївська (15), Івано-Франківська (14), Хмельницька (13,) Тернопільська (12)) та нижчим за середній (Волинська (11), Закарпатська (10), Черкаська (9), Чернігівська (8), Харківська (7), Одеська (6), Рівненська (5), Київська (4), Чернівецька (3) області). Лідерами в соціальному потенціалі є м. Київ та м. Севастополь, що посідають відповідно перше та друге місця.

IV етап: *розробка рекомендацій щодо покращення рівня розвитку соціального потенціалу регіонів країни.*

На заключному етапі проводилася розробка заходів, які сприятимуть удосконаленню системи розвитку соціального потенціалу та його ефективного використання для кожної групи регіонів окремо залежно від рівня розвитку та факторів впливу. Основні напрями держаної політики за ступенями критичності показників соціального потенціалу наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Напрями державної політики в сфері розвитку соціального потенціалу за факторами впливу та станом

Групи факторів впливу	Напрями	Змістовні напрями
1	2	3
Економічні фактори	Загальні напрями'	1. Забезпечення відповідності середньої заробітної плати прожитковому мінімуму. 2. Впровадження заходів стабілізації зростання ВРП. 3. Перехід від економіки промислового типу до економіки, заснованої на знаннях.
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	
Демографічні фактори	Загальні напрями'	1. Впровадження державних та регіональних програм з регулювання демографічної політики. 2. Покращення системи медичного обслуговування. 3. Впровадження програм стимулювання народжуваності, специфічних систем та методів заохочення. 4. Пропаганда сім'ї та здорового способу життя.
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	1. Покращення системи оцінювання рівня захворюваності, медичного обслуговування та соціального захисту. 2. Стимулювання позитивного механічного руху у регіоні з негативними значеннями цього показника. 3. Стимулювання народжуваності та впровадження системи преміювання для домогосподарств з більше ніж однією дитиною.
Освітні фактори	Загальні напрями'	1. Оптимізація освітньої інфраструктури. 2. Підвищення рівня освіченості населення. 3. Впровадження системи управління якістю професійної освіти. 4. Підвищення загального рівня культури та здоров'я населення.
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	1. Забезпечення утворення нових загальноосвітніх закладів у низько розвинених регіонах (переважно у селах). 2. Впровадження європейських методів та систем навчання. 3. Стимулювання фізичного розвитку населення регіонів за рахунок проведення конкурсів, змагань, олімпіад та ін.
Трудові фактори	Загальні напрями'	1. Впровадження системи стимулювання ефективної зайнятості. 2. Забезпечення спадкоємності поколінь у трудовій сфері. 3. Забезпечення структури підготовки кадрів потребам економіки. 4. Проведення регулярного моніторингу ринку праці.

Групи факторів впливу	Напрями	Змістовні напрями
1	2	3
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальне підтримка та допомога інвалідам працездатного віку у пошуку роботи. 2. Зниження рівня травматизму на підприємстві за допомогою впровадження сучасних методів організації праці. 3. Створення диференційованої системи соціальної допомоги вразливим верствам населення. 4. Проведення програм боротьби з безробіттям (особливо з прихованим та безробіттям серед молоді). 5. Вдосконалення системи стимулювання створення нових робочих місць за рахунок розвитку малого та середнього бізнесу.
Фактори рівня добробуту та соціальної підтримки	Загальні напрями'	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення рівня доходів домогосподарств за рахунок підвищення заробітних плат та рівня не грошових доходів. 2. Проведення політики зниження цін. 3. Зменшення рівня тінізації доходів населення.
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення політики боротьби із злочинністю у найбільш проблемних регіонах. 2. Впровадження програм забезпечення житлом населення, що його потребує. 3. Зниження рівня витрат населення на продукти харчування та комунальні послуги.
Екологічні	Загальні напрями'	<ol style="list-style-type: none"> 1. Впровадження екологічно чистого виробництва. 2. Розробка системи преміювання для підприємств, що використовують очисні технології на виробництві. 3. Розробка ефективної екологічної інфраструктури для запобігання викидів стаціонарними джерелами. 4. Створення або запозичення нових методів та засобів переробки. 5. Створення речей повсякденного використання із мінімальними періодами розкладу. 6. Проведення ефективної екологічної політики.
	Напрями для регіонів із критичними показниками"	

' - для регіонів із високим та середнім рівнем розвитку;

" - для регіонів з нижчим за середній та низьким рівнем розвитку

Висновки. У результаті проведеної роботи шляхом аналізу було виявлено нерівномірність розвитку регіонів України у значній мірі, високий ступінь диференціації у регіонах з високим та низьким рівнем розвитку соціального потенціалу. Високий рівень розвитку мають міста державного значення, а області загалом мають низький та нижчий за середній рівень розвитку. Зважаючи на це, доцільно говорити про необхідність впровадження заходів, що допомогли б досягти вирівнювання цієї ситуації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Социальный потенциал региона как фактор развития Северных территорий: моногр. / А. А. Дрегало, В. И. Ульяновский, В. В. Брызгалов и др.; ПГУ им. Ломоносова, Ин-т север. тер-ий. – Архангельск, 2008. – 6 с.
2. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України.: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пром.-сті. – Донецька, 2005. – 502 с.
3. Елисеєва И. И., Юзбашев М. М. Статистика: Учебник. - «Финансы и статистика». – 2005. – 657 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Дуда С.Т. Трудовий потенціал України: проблеми зайнятості населення та шляхи їх подолання: Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.5
6. Управління людським та соціальний розвитком у регіонах України: моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Л. В. Шаульська та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. – Донецьк, 2010. – 488 с.